

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1964.3.06>

TÖÖLIS- JA LINNAOLUSTIKU ETNOGRAAFILISE UURIMISE
OBJEKTIST JA MEETODIST

A. VIIRES,

ajalooteaduste kandidaat

Me elame praegu etnograafilises uurimistöös üle omalaadset murrangut. Sõjajärgseil aastail on tõsiselt päevakorraile kerkinud küsimus etnograafia objektist. Kas etnograafia on tõepoolest vaid «minevikuteadus», teadus talurahva traditsioonilistest eluvormidest, mis hakkasid kiiresti kaduma kapitalistlikus ühiskonnas ja millest pärast sotsialistlikku revolutsiooni on järele jäänud veel vaid vähesed riismed? Mida saab teadus, mille keskseks objektiks on etnilised iseärasused kultuuris ja olustikus, nende kujunemine ja areng, teha kaasaja aina internatsionaalsemaks ja samal ajal aina keerulisemaks muutuva kultuuri uurimisel, millega tegeleb järjest suurem hulk teadusharusid? Seda laadi kahtlevaid mõtteid võib õpetatud ringkondades kuulda tänapäevani. Tegelikus etnograafilises uurimistöös aga on uutel probleemidel iga aastaga üha julgemini n.-ö. sarvist kinni haaratud. Ajaloolist lähenemist kaotamata on uurimisobjekti avardatud kuni kõige kaasaegsemani, tänapäevani, tõsist huvi on hakatud osutama ka ühiskonna arengus olulist osa täitva noore tööliklassi uurimisele. Ja nii nagu industrialiseerimise käigus järjest rohkem inimesi on asunud maalt linna, nii on ka etnograafia hakanud «linnastuma», kui niisugust terminit võib kasutada. See uus ja arenev uurimisuund on igati kooskõlas Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei uues programmis ühiskonnateaduste ette seatud ülesannetega, milles pearõhk langeb kommunistliku ülesheitustöö praktika ja sellega seostuvate teoreetiliste üldistuste, sotsialismi majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arenemise keerukale probleemistikule.¹ Seega ei saa olla kahtlust vastavasuunalise uurimistöös ühiskondlikus aktuaalsuses.

Niisama vähe saab olla kahtlust tema orgaanilises seoses etnograafia kui teaduse sisima olemusega. Tõepoolest — etnograafia on teadus *ethnosesist*, rahvast. XIX ja XX sajandil toimunud murrangulises arengus aga pole ju rahvad kadunud. Just vastupidi, nad on edasi arenenud, eneseteadlikumaks muutunud, järjest rikkama kultuuri loojaks saanud. Kuidas võiks siis neid uuriv teadus jääda ilma objektita? Sealjuures on ilmne, et rahvast ei saa tänapäeval rahvateaduses enam esindada ainult talurahvas, kelle osatähtsus ühiskonnas eriti käesoleval sajandil kõikjal on olulisel määral vähenenud. Etnograafia uute suundadega seotud raskused ja kõhkused on aga täiesti mõistetavad.

Kaasaja ühiskonna uurimise teeb raskeks eriti see, et ta areneb palju kiiremas tempos kui varematal aegadel. See arengutempo tõus algas juba kapitalistliku korra päevil ning on sotsialismi tingimustes järjest kiirenenu ja võtnud suuremad mõõtmed. Tema aluseks on jõudsalt arenev industrialiseerimine, mis on toonud kaasa tohutud nihked kõigis baasi ja pealisehituse osades. Tarvitseb vaid meenutada viimase inimpõlve vältel toimunud tehnilist progressi, et saada ettekujutust inimeste elulaadis arenevate muudatuste kogu ulatusest. Ja siit tulenevadki tõsised meetoodilised raskused etnograafilises uurimistöös. Etnograafia senine põhiobjekt, traditsiooniline talurahvaühiskond, oli suhteliselt

¹ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1961, lk. 117.

staatiline ja endassesulgunud. Tema uurimisel väljakujunenud metodoloogia ei ole paljudes osades ilmselt sobiv kapitalistliku, veel vähem sotsialistliku industriaalühiskonna uurimiseks selle kiires arenemises ja liikumises, selle järjest tihenevates ja laienevates rahvusvahelistes suhetes. Siit kahtlused ja kõikumised, otsingud, eksimised ja õnnestumised etnograafilises uurimistöös viimasel poolteisel aastakümnel.

Alljärgnevalt peatume lähemalt etnograafia uuel ja väga olulisel suunal, mille objektiks on töölisklass ja linn. Kuigi selles suunas on üksikuid katsetusi tehtud juba mitmeid aastakümneid ja Saksamaal juba näiteks 1931. aastal Will-Erich Peuckert avaldas raamatu pealkirjaga «Volkskunde des Proletariats», on see suund nii sotsialismileeri kui ka Lääne-Euroopa maades tõsisemalt arenema hakanud alles 1950-ndail aastail. Sotsialismileeris on seni kõige tulemusrikkamalt töötanud Tšehhoslovakkia etnograafid (Karel Fojtik, Olga Skalníková jt.), kes tihedas koostöös folkloristidega on teostanud laiaulatuslikke uurimisi mitmetes tööstuspiirkondades, eeskätt kaevandusrajoonides.² Nõukogude Liidus on silmapaistvaid teoreetilisi-metoodilisi kaalutlusi korduvalt esitanud Moskva etnograaf V. Krupjanskaja,³ kes ühtlasi juhtivalt tegutseb Vene NFSV töölisklassi uurimise alal. Praktilise uurimistöo ulatuse poolest aga sammuvad seni esirinnas Ukraina NSV etnograafid (V. Zinitš jt.). Suhteliselt ulatuslikult on sellealane uurimistöo arenenud ka Gruusias (A. Robakidze jt.). Kesk-Aasia vabariikides, Valgevenes jm. Balti vabariikides on töö seni alles algetapis.⁴

Linna- ja töölismiljöö uurimisel on meil vaja tähelepanelikult jälgida ka seda, mida sel alal tehakse meie kapitalistlikes naabermaades, eeskätt Kesk-Euroopas ja Skandinaavias, millega Baltikumi linnakultuuril oli minevikus tihedaid sidemeid. Kesk-Euroopa maades valitseb kõnesoleva probleemistiku ümber eriline elevus, mille aluseks on seal ammu kaugele arenenud industrialiseerumine. Lääne-Saksamaa *Volkskunde* esindajad on selles valdkonnas arenanud uurimissuunda, mille metoodika üldiselt näib olevat terve ja meilegi vastuvõetav ning mitmeti instruktiivne, kui sealt eemaldada teatud idealistlikud premissid. Eriti paistab silma Hamburgi Ajaloomuuseumi ümber koondunud uurijate ringkond, kelle väljaande «Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde» peamiseks objektiks on kaasaegne linna- ja industriaalühiskond.⁵ Austrias on tõsist teerajajatööd teinud Hans Commenda. Tema kaheköiteline «Volkskunde der Stadt Linz an der Donau», mis ilmus 1958.—1959. aastal, on esimene ulatuslik etnograafiline linnamonograafia Euroopas. Rootsis arendavad juba ligi paarikümne aasta vältel laialdast ainese kogumist Nordiska Museet ja mõned teisedki organisatsioonid. Peamiselt on kogutud kõigi tähtsamate tööhäruude tööliste mälestusi, millest osa on avaldatud populaarses sarjas «Svenskt liv och arbete». Alates 1950. aastast kogub ka Norra Rahvusmuuseum dr. Edvard Bulli juhtimisel plaanikindlalt töölisolustikku iseloomustavaid materjale. Mõlemal maal on seni piiratud esmajoones ainese kogumisega ja puht uurimusliku töö tulemusi on avalikkuse ette jõudnud vähe. Soomes on töölisolustiku kohta materjali kogumine ja uurimine alles algamas; töö eesotsas asub Turu Ülikooli Etnoloogia Instituut prof. I. Talve juhtimisel.⁶

Eestis astuti esimesed sammud tööstustöölisesse puutuva materjali kogumiseks folkloori liinis 1940-ndate aastate lõpul. 1948. aastal avaldas Kirjandusmuuseum vastava trükisõnalise üleskutse, milles pearõhk asetati töölislaulude kirjapanemisele, kuid soovitati koguda ka mälestusi ja kirjeldusi tööliste elust. Peale selle organiseeriti mõned väiksemad katselised ekspeditsioonid töölisfolkloori kogumiseks põlevkivirajoonist jm. Väärib märkimist korrespondent Endel Metsa aktiivne kogumistöö Kohtla-Järve kaevanduspiir-

² Vt. näit. Карел Фойтик, Из опыта этнографического изучения промышленных областей в Чехословакии. «Советская этнография» 1957, № 3; В. Ю. Крупянская, Поездка в Чехословакию. «Советская этнография» 1958, № 2.

³ Uuematest vt. В. Ю. Крупянская, Проблемы изучения современной культуры и быта рабочих СССР. «Советская этнография» 1963, № 4.

⁴ Vt. näit. А. Данилюскас, К вопросу об изучении культуры и быта литовских рабочих. «Советская этнография» 1962, № 5.

⁵ Lähemalt vt. H. Bausinger, Volkskultur und industrielle Gesellschaft. Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde 6. Hamburg, 1962.

⁶ I. Talve, Suomalainen kansatiede. Scripta ethnologica 14. Turku, 1963, lk. 33—36.

konnas. Aastail 1948—1950 saatis ta väärtuslikke olustikulisi mälestusi nii Kirjandusmuuseumile kui Emakeele Seltsile. Osa neist avaldati 1956. aastal kogumikus «Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste, I». 1950-ndate aastate algul kogumistöö oluliselt vaibus. Emakeele Selts avaldas küll veel 1952. aastal eri brošüürina juhendi tööstusalase materjali kogumiseks, see aga ei andnud praktiliselt mingeid tulemusi. Etnograafid neist kogumiskatsetest osa ei võtnud, nende tähelepanu oli sel ajal koondu nud noorte kolhooside uurimisele, mis sisuliselt samuti vähe vilja kandis.

Uuesti hakati folkloori ja seekord ka etnograafia liinis töölisainestiku kogumisele ja uurimisele tõsisemat tähelepanu pöörama alles 1960-ndate aastate algul. 1961. aastal kuulutas Kirjandusmuuseum välja ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekordi kajastavate laulude kogumise võistluse, millega ühenduses kutsuti üles koguma ka linna- ja töölisfolkloori. Võistlus tõigi vastavat materjali kokku üsna rohkesti, eriti põlevkivirajoonist, Tallinnast ja Pärnust. Etnograafiamuuseumi etnograafilise materjali kogumise võistlusel 1963. aasta kevadel laekusid head ja põhjalikud ülevaated Järvakandi Tehaste ja Tootsi Briketitööstuse tööliste elust. 1963. aasta suvel jälgis tööliste ja linnaelanike elutingimusi ka muuseumi ekspeditsioon Edela-Eesti väikelinnades ja tööstuskeskustes. Ajaloo Instituudi arheoloogia ja etnograafia sektor on alates 1961. aastast kogunud mõningal määral töölisolustikku iseloomustavat materjali Sindist, põlevkivirajoonist ja Järvakandist ning alustanud tööliste elu-olu kohta andmete kogumist ka kodanliku Eesti aegsest ajakirjandusest. Kahjuks ei õnnestunud sellele kogumistööle kaasa tömmata Ajaloomuuseumi, kuigi oldi teadlikud Moskva Riikliku Ajaloomuuseumi vastavatest positiivsetest saavutustest 1950-ndate aastate algul. Tartu Riiklikus Ülikoolis valmis 1962. aastal üliõpilase K. Koppeli diplomitöö Kunda tsemenditehase tööliste elust-olust, mille mõningad tulemused on avaldatud Üliõpilaste Teadusliku Ühingu ajalooriingi rotaprinteeritud kogumikus «Ajaloosalaseid töid» (Tartu, 1962). See on ka seni esimene ja ainuke uurimiskatse, mis kõnesolevalt alalt on jõudnud laiema avalikkuse ette. Kunda kogemusest julgustatuna on etnograafia üliõpilasi hiljemgi suunatud tööstuse valdkonda, mille viljana on valminud veel mitmed diplomitööd. Kui siia lisada A. Petersoni poolt töölis-etnograafia alal tõmmatud mõningad üldised sihtjooned,⁷ siis see on kõik, mis seni on tehtud. Pärast seda võrdlemisi juhuslike katsetustega üsnagi tagasihoidlikku algust on nüüd juba tõsiselt tarvis asuda süsteemipärasema ja ulatuslikuma töö juurde.

Meie uurimistöö teataval hilinemisel on ka vähemalt üks hea külg. Me võime arvestada rahvusvahelises ulatuses seni omandatud kogemusi ja nii hoiduda mõnestki veast, mida esimesed teerajajad on tahes-tahtmata pidanud tegema. Paljus on eri uurijate vahel küll veel tõsiseid lahkavusi ning mõneski küsimuses seisame paratamatult valiku ees, kus lõpliku sõna saavad öelda alles tegelikud uurimistulemused.

Peeaeagu kõik etnograafid on ühel arvamusel selles, et töölisklassi uurimine saab olla tõeliselt tulemusrikas ainult siis, kui ta toimub ajaloolises plaanis. Teatud konkreetse tööstuse või tööstuspiirkonna tööliskonna uurimisel tähendab see olustikulise arengu jälgimist võimalikult tööstuse tekkimise ajast peale, või vähemalt alates sealt, kust meie käsutuses on juba vajalikke allikaid. Siin kaksipidi arvamisi olla ei saa. Sügava ajaloolise taustata pole olevikus toimuvaid protsesse võimalik õigesti mõista ja mõtestada. Uurimisvaldkonna ajalised piirid peaksid seega olema üsna selgesti määratavad. Eestis ulatuksid nad põhiliselt tagasi kuni XIX sajandi teise veerandini.

Ebamäärasem on olukord uurimistöö sotsiaalsete piiride osas. Nõukogude Liidus on seni piiratud peamiselt tööstustöölise, enamasti mõne kindla tööstusettevõtte tööliste olustiku uurimisega. See on kindlasti üks lihtsamaid ja kergemaid võimalusi, eriti töö algstaadiumis. Samal ajal aga on iseäranis ukraina ja gruusia etnograafid rõhutanud vajadust uurida teatud asula või koguni rajooni elanikkonda tervikuna. Samas suunas on uurimistööd järjest rohkem arendatud ka Tšehhoslovakkias. Austrias avaldatud uurimuses «Volkskunde der Stadt Linz» käsitletakse seda linna tervikuna, kõiges tema sotsiaalses mitmekesisuses. On näidatud, kuidas kunagisest provintsi administratiiv-

⁷ A. Peterson, Nõukogude Eesti kaasaegne elu-olu etnograafia uurimisobjektina. Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVIII. Tartu, 1962, lk. 12—13.

keskusest kujunes moodne tööstuslinn ja kuidas see kõik on kajastunud tema elanikkonna igapäevases elus.

Edasi ei tohi unustada, et ühiskond moodustab terviku, mille eri osad funktsioneerivad paratamatutes seostes teistega. Seega peaks lõplikuks uurimisobjektiks olema rahvas tervikuna, töölisklass ja talupojad, linn ja maa omavahelistes seostes. Peale kahe põhilise tootva klassi vääriavad tähelepanu ja uurimist ka kõik teised ühiskonnakihid ja rühmitused. Samuti vääriavad uurimist nii külad kui ka alevid ning väike- ja suurlinnad.

Sellest seisukohast on päris selge, et juba meie mineviku külaühiskonna etnograafiline uurimine on olnud mõneti ühekülgne ja mitte alati kõike olulist esile tõstev. Nii näiteks on arvestusest peaaegu alati välja jäänud linnade kultuurilis-olustikuline mõju ümbruskonnale. Ja seda just seetõttu, et linna pole siimaani peetud etnograafilise uurimise seisukohalt mingiks huvitavaks objektiks, liiatigi kui ta meil Baltikumis oli oma ilmelt vähe «etniline». Nii ongi kujunenud omamoodi paradoksaalne olukord, et me räägime küll näiteks linna ja linnakäsitöölise teatavast osast talurahva rõivastuse arenemisel XVIII ja XIX sajandil või linna ja alevi tüüpi eluhoonete levimisest maal alates XIX sajandi teisest poolest, ise aga teame vastavatest linnalistest nähtustest üsna vähe. Veel vähem teame sellest, kuidas ja mil määral talurahva kultuur ja elu mõjustasid linnaelu. Sellega seoses väärib äramärkimist H. Commenda uurimuse üks olulisemaid järeldusi, mille kohaselt Linz on oma ümbruskonna suhtes, kust pärineb valdav osa tema elanikkonnast, olnud siimaani rohkem saaja kui andja osas. Teiselt poolt on linnad oma tekkimisest peale ikka olnud teatud kiirguskeskusteks, mille mõju eriti kaasaegses industriaalühiskonnas on omandanud seesugused määratud mõõtmed, et ei meil ega mujal Euroopas pole üldse enam võimalik õigesti mõista tänapäeva küla, kui me ei arvesta tema arvukaid sidemeid linnaga.

Näeme, et teatud ühiskondlikku kihti või keskkonda uurides ei tohi me teda isoleerida tema lähemast sotsiaalsest naabrusest, sest vastasel korral võiksime mõista mõndagi tema arenemises valesti. Töölisklassi uurimisel ei tohi me talurahva kõrval, kelle hulgas rekruteeris valdav osa töolistest, silmist lasta ka kogu vastava linna või asula elanikkonda tervikuna. Meenutagem, et meie kõige puhtakujulisema tööstuslinna Narva elanikkonnast moodustavad töölised ikkagi ainult umbes 40 protsenti. Paratamatult peame töölise elu-olu sügavamaks mõistmiseks võimaluse piires arvestama mitte ainult ajalist, vaid ka sotsiaalset perspektiivi, seda enam, et linnad on hoopis vanem nähtus kui tööstus. Maalt linna asunud värsked töölised pidid mõistagi teatud määral kohanema seal juba olemasoleva miljööga.

Niisiis tuleb õigeks pidada linna ja asula uurimist tervikuna, arvestades võimaluse piires ka tema suhteid lähema tagamaaga. Samas aga ei tohi unustada, et ükskõik mida jälgides on paratamatult vajalik elimineerida terve rida seoseid, millega alles saabki võimalikuks asjalik vaatlus ja sellest tulenev üldistus. Me peame oskama näha ja esile tõsta vaid olulisi, suhteliselt väheseid arengutegureid, ükskõik missugust eluringi me ka vaatleksime. Vastasel korral ähvardab meid oht uppuda süstematiseerimata materjali massi ja ulatusliku ülevaate asemel valmib ulatuslik ülevaatus. Praktiliselt tähendab see seda, et eriti uurimistöö algjärgus peab iga üksikuurimus olema rangelt piiritletud, piirduma kas teatud tööstusega, kindla ühiskondliku grupeeringuga või muu kitsa ainealaga. Suuremate linnade ja tööstusrajoonide uurimisel aga tuleks rakendada tervet uurijate gruppi kindla temaatilise jaotusega.

Tööstustöölise elu uurimisel tuleb alusest peale silmas pidada eri tööstusharusid, mille töö iseloom paratamatult nii või teisiti kajastub ka töölise argipäevas väljaspool kutsetööd. Eestis peaksid olulisemate vaatlusobjektide hulka kuuluma eeskätt meie suurtööstuse arengus kandvat osa etendanud tekstiilitööstus, Tallinnas arenenud rasketööstus, põlevkivi- ja keemiatööstus ning uuemaid tööstusharudest vabariigis järjest tähtsamale kohale tõusev aparaaditööstus, samuti mitmesugused kohaliku väiketööstuse harud. Kuid meil leidub veel mitmeid teisi küllaltki olulisi töötajate grupe, keda tervikliku pildi saamise huvides peaks silmas pidama. Teatud vahelülina maa- ja tööstusproletariaadi vahel tuleks kõigepealt uurida metsatöölisi, alates raietöösteltest kuni kohalike saeveskite töötajateni. Järjest tähtsamale kohale on tõusnud transporditöölised, kelle

olustikule nende liikuv töö kahtlemata vajutab omapärase pitseri. Mitmed Eesti linnad, nagu Valga, Tapa, Mõisaküla, on oma olemuselt ju suurelt osalt raudteelaste asulad. Samuti väärivad tõsist tähelepanu tänapäeva automajandid ning meremeeste elu. Unustada ei tohiks ka ehitustöölisi. Ajaloolisest aspektist väärivad kahtlemata käsitlemist veel linnakäsitöölised, kelle mõningate perekamate rühmade, nagu näit. rätsepatel ja kingseppade kohta praegu on veel võimalik küllaltki rikkalikku ainet koguda. Sellega ühenduses tahaksin juhtida tähelepanu ka linna väikekoodanliku miljöö uurimise vajadusele. Meie tänapäeva keelepruugis on väikekoodanlane kujunenud omamoodi patuoinaks, kelle kraesse on kombeks lükata suur osa kõigest sellest halvast, mida veel leidub meie igapäevases elus, kultuurilistes või kultuuritutes harrastustes, meelelahutustes jne. Ei ole vist kahtlust, et nii mõnelgi puhul me omistame väikekoodanlasele omadusi, mis pole orgaaniliselt üldse seotud vastava miljööga. Pealegi on väikekoodanliku miljöö kahjuliku mõju vastu raske võidelda, kui me ei tunne vastavaid nähtusi põhjustanud tegureid. On ju teada, et väikekoodanlus on ajalooliselt muutuv ja oma olemuselt väga vastuoluline nähtus, mistõttu temast erinevates konkreetsetes tingimustes võib saada nii revolutsiooni kui kontrerevolutsiooni reserv. Sellekohaselt on täiesti loomulik, et väikekoodanlikus miljööos segunevad nii negatiivsed kui positiivsed jooned üsna komplitseeritud tervikuks. Sealjuures ei tohi unustada, et seesama miljöö kahtlemata on jätnud oma jäljed ka töölisoluustiku kujunemisele, sest kapitalistliku linna ühiskondlikus struktuuris moodustas väikekoodanlus töölisklassile kõige lähema kihi. Kõige selle tõttu tuleb ajaliku teadusliku ülevaate andmist väikekoodanlikust keskkonnast pidada küllaltki oluliseks ja aktuaalseks ülesandeks.

Linna- ja töölisoluustiku uurimise ainealaseid piire võib teatud osas pidada enam-vähem fikseerunuiks. Keegi ei kahtle selles, et etnograafia uurimisvaldkonda kuuluvad kõigepealt perekondlikud ja ühiskondlikud suhted, kombed, vaba aja kasutamise viisid, elamu- ja korteriolud, rõivastus, toit. Need on etnograafia traditsioonilised objektid, mis säilitavad oma spetsiifika ka uutes ühiskondlikes tingimustes. Üldiselt on nõukogude etnograafias asunud seisukohale, et uurimise keskseks teljeks peab olema perekondlike ja nende kõrval ka ühiskondlike suhete jälgimine. Eestis aga satume just selles küsimuses väga tõsisetele raskustele. Asi seisab selles, et meie traditsioonilises talurahvaetnograafias on vastav probleemistik seni veel peaaegu käsitlemata, see on jäänud n.-õ. etnograafide ja folkloristide uurimisalade vahemaale. Alles kõige viimasel ajal on hakatud uurimistööd ka selles suunas arendama, kuid kahjuks piirduakse esialgu vaid uusima perioodi vaatlemisega.⁸ Töölisklassi ja linnaühiskonna uurimise seisukohalt tuleb pidada paratamatult vajalikuks eelduseks ja üheks kõige aktuaalsemaks ülesandeks talurahva perekonna ja külaühiskonna sügavat ajaloolist uurimist. Ilma selleta oleks meil võimatu õigesti ja täies ulatuses mõista seda olulist uut, mida kapitalistlik, eriti aga sotsialistlik industrialiseerimine ja sellega kaasnev kiire linnastumine on toonud meie rahva perekondlikku ja ühiskondlikku ellu. Ilmselt osutub siin otstarbekaks paralleelne uurimine nii maal kui linnas. Oluline oleks sejuures ka folkloristide abi, arvestades seda, et seni on pärimusandmestikku neis küsimustes fikseeritud peamiselt vaid meie rikkalikes rahvaluulekogudes. Etnograafide ja folkloristide koostöö töölis- ja linnaolustiku uurimisel osutub vajalikuks ja viljakaks ka teisest aspektist, nagu näitavad eriti Tšehhoslovakkia kogemused. Sealset kompleksset uurimissuunda, kus samast kohast kogutakse üheaegselt nii etnograafilist kui folkloristlikku ainet, saab ainult tervitada ja taotleda selle rakendamist ka meil. Töölisfolkloori mõistmiseks ja hindamiseks on ju olustikuline materjal mõödapääsematu, kusjuures folkloor omakorda pakub väärtuslikku ainet olustiku iseloomustamiseks.

Tähelepanu tuleks osutada veel ühele ühiskondliku olustiku uurimise olulisele lõigule, mille vastu seni õieti keegi pole tõsisemat huvi tundnud, kui mitte arvestada Saksa Föderatiivse Vabariigi etnograafe, kes alles kõige viimasel ajal on sel alal üht-teist ära teinud. Jutt on nimelt seltsielust, mitmesuguste isetegevuslike organisatsioonide tegev-

⁸ Vt. A. Lutsu, V. Kalitsa ja L. Feoktistova artikleid kogumikus «Семья и семейный быт колхозников Прибалтики», mis ilmus sarjas «Труды Института этнографии», n. с., т. LXXVII, M., 1962.

sest, mille sünnikohaks on linn, kuid mis kapitalistlikus arenguprotsessis levis kiiresti ka maale. Just mitmesuguste ühiskondlikel alustel töötavate organisatsioonide tegevus on neid uusaegse industriaalühiskonna iseloomulikke nähtusi, mis on asendanud olulise osa rahva vanadest traditsioonilistest ühiskondliku suhtlemise vormidest. Seejuures on see omandanud küllaltki omapärase rahvusliku, osalt isegi paikkondliku ilme. Seni on meil räägitud peamiselt vaid vanade vormide kadumisest XIX sajandi teisel poolel, kusjuures on jäänud mulje, nagu oleks nende asemel tekkinud otsekuigi tühi koht, toimunud teatav ühiskondlik taandareng. Sellest kahetsetavast väärkujutlusest, mille aluseks on omamoodi minevikuromantika, tuleb kiiresti vabaneda, jälgides tähelepanelikult vastavaid hilisemaid arenguprotsesse nii linnas kui maal.

Tööliste tootmisolustiku uurimine on Nõukogude Liidus jäetud siamaani üsnagi tagaplaanile, sama võib üldiselt täheldada ka Kesk-Euroopas. Seevastu Skandinaavias ja Soomes on tootmisolustik üks peamisi vaatlusobjekte. Soomes avaldatud esimesed publikatsioonid käsitlevad just seda küsimust.⁹ On ilme, et seejuures pole meil tarvis süveneda tehnoloogilise protsessi detailidesse, kuid tööliste osa ja asendit töökollektiivis, töö suhtelist raskust või kergust, tööliste olustikulist teenindamist töö ajal jms. tuleb paratamatult silmas pidada. On tarvis selgusele jõuda, kui võrd töökollektiiv jääb kollektiiviks ka väljaspool tööaega, kui võrd töös kujunenud vahekorrad kajastuvad tööliste ühiskondlikus elus ja vastupidi. Sellega ühenduses on eriti oluline jälgida töölisaktiivi ja tema suhet muu tööliiskonnaga. Tänapäeval kuulub meie eriline tähelepanu kommunistliku töö liikumisele, mis kajastub ju kõigis tööliste eluavaldustes kuni koduste perekonnanuuheteni välja ning on progresseeruva arengu oluliseks hõovaks.

Eriti sotsialismimaade etnograafid peavad väga tähtsaks küsimuseks tööliiskonna formeerumise ajalugu. On ju selge, et meil on tarvis teada, missugustest rahvastiku elementidest on kujunenud antud tööstusettevõtte töölised või tööstuskeskuse või linna elanikkond, kas selle peaosad moodustab näiteks lähimast ümbruskonnast rekruteerunud talurahvas või on tema koostis päritolult kirev. Nagu Tšehhoslovakkias tehtud uurimistööd ilmekalt näitavad, võib tööliiskonna kultuurilis-olustikuline pale sõltuvalt neist asjaoludest olla eri tööstuskeskustes tugevasti erinev. Ei ole kahtlust, et Eesti peamistes tööstuspiirkondades Tallinnas, Narvas ja põlevkivirajoonis on tööliisolutiku kujunemisele oluliselt kaasa mõjunud eesti ja vene tööliste kauaaegne sõbralik kooselu. Järelikult on tööliiskonna formeerumise selgitamine iga vastava-alase etnograafilise uurimistöö hädavajalikuks eelduseks. Kuid ka ainult eelduseks, mitte uurimise eesmärgiks omaette. Etnograafia peabjektiks jääb ikkagi kultuurilis-olustikuline areng koos selles avalduvate nivelleerumistendentsidega ühelt poolt ning etniliste ja muude kohalike iseärasustega teiselt poolt, mille mõistmist demograafiline statistika saab omalt poolt ainult toetada. Et demograafilisi materjale meil enamikul juhtudel keegi teine pole läbi töötnud, peab etnograaf paratamatult ka selle töö ära tegema, niipalju kui see on seoses tema enda uurimisobjektiga.¹⁰ Kui on tehtud kindlaks tööliste päritolu peamised kolded, selgub selle alusel ka uurimistöö edasine suunitus. Võib osutada näiteks vajalikuks teatavate etnograafiliste uurimiste läbiviimine ka maal, tööliste päritolukolletes, kui kõrvutamiseks vajalik materjal sealt seni puudub või on hõre.

Niisiis peaks tööliiskonna formeerumise küsimuste selgitamine olema iga konkreetse etnograafilise uurimise sissejuhatavaks etapiks. Selle kõrval tuleb töö taustana lühidalt fikseerida ka tööstuse või asula ajalugu, esitada üldjoontes vaadeldava piirkonna majanduslik areng, iseloomustada haridus- ja kooliolusid, tööliste palgatingimusi, valgustada revolutsioonilise võitluse käiku kohapeal jne. Kõik need on olulised momendid etnograafiliste protsesside mõistmiseks, mistõttu neist mõõda minna ei saa. Kuid etnograafi töö raskuspunkt langeb mujale, nagu juba eespool märgitud.

⁹ I. Talve, Suomen sahatyöläisten työstä, työajasta ja palkkaustavasta ennen 1920-lukua. Scripta ethnologica 12. Turku, 1962; H. Saarikivi, Littoisten verkatehtaan työoloista vv. 1880—1920. Scripta ethnologica 13. Turku, 1963.

¹⁰ Tallinna tööliiskonna ja kogu linnaelu etnograafilisele uurimisele aitab kahtlemata tugevasti kaasa Ajaloo Instituudi aspirandi R. Pullati käsitlev suurem uurimistöö «Tallinna elanikkonna sotsiaalse koosseisu ajalugu kapitalismiperioodil (1870—1917)», milles leiavad valgustamist ka etnograafe huvitavad elanike päritolu jm. küsimused.

Lõpuks mõni sõna tegelikust uurimismetoodikast. Me ei hakka siin peatuma arhiivi- ja trükiallikate juures, mille võimalikult tühjenev kriitiline kasutamine peaks olema endastmõistetav. Võtame kõne alla vaid paar olulist küsimust spetsiifilise etnograafilise meetodi valdkonnast. Mõned, näiteks ukraina ja gruusia etnograafid, on väitnud, et siin polegi midagi erilist rääkida, sest põhimeetodiks jääb ikkagi vana ja tuntud etnograafiline meetod, s. o. vahetu vaatlus ja küsitlus. Nii lihtne asi siiski pole. Nagu juba eespool nägime, on praegune uurimisobjekt ise hoopis midagi muud kui senise traditsioonilise etnograafia oma, s. o. vana, omamoodi stabiilne talupojakultuur. Nähtuste fikseerimine uusaegses industriaalühiskonnas, mis on pidevalt kiiresti arenemas ja muutumas, nõuab vastavalt ka senisest mitmeti erinevat meetodikat. Tundub, et üheks oluliseks uueks abivahendiks on siin statistiline meetod, mis XX sajandi teaduses on osutunud üsna tõhusaks instrumendiks ajas ja ruumis muutuvate nähtuste iseloomustamisel. Just seoses selle meetodiga, mis etnograafiat oma olemuselt lähendab sotsioloogiale (nagu muide ka kogu uudne uurimisobjekt), ongi nõukogude etnograafid hakanud järjest rohkem rakendama ankeeti kaasaegse materjali kogumisel nii kõrhoosikülas kui tööliskeskonnas. Lisaks perekonnalehtedele, millede abil kogutakse olustikulist laadi andmeid, on töölisklassi uurimisel kasutatud ka ankeete, mis annavad materjali töölisperekondade genealoogia kohta ning aitavad valgustada esmajoones tööliskonna formeerumist. Tundub ainult, et seniste raskepäraste perekonnalehtede kõrval, mida on võimeline täitma vaid selleks eriti ettevalmistatud töötaja, on otstarbekas kasutada ka lihtsamaid ankeedivorme, mida küsitletavad ise saaksid täita. See võimaldaks ankeediga haarata suuremat hulka inimesi. Massiliste andmete kiirema ja igakülgsema kasutamise seisukohalt on nähtavasti otstarbekas teostada ankeete perfokaartidel, mis võimaldab mehhaniseerida materjalide süstematiseerimist ja nende läbitöötamist mitmest eri seisukohast lähtudes ning kasutada selleks vajaduse korral isegi elektronarvuteid.

Ankeetide kõrval jäävad loomulikult olulisele kohale ka üksikinformaatorite põhjalikumad küsitlused ja elusse-olusse puutuvate mälestuste detailne fikseerimine. Seevastu osutub nähtuste geograafilis-tüpoloogiline uurimine linnaühiskonnas paljudel juhtudel arvatavasti võimatuks ja sellesuunalised taotlused osalt võib-olla isegi segavaks. Teiste sõnadega, atlasemeetod oma levikukaartidega, mis traditsioonilise etnograafia käes osutus väga tõhusaks vahendiks, vaevalt küll võimaldab paljude kaasaegsete nähtuste iseloomustamisel olulisi momente vajaliku selgusega esile tõsta. Kuid sellest täielikku loobumist ei saa samuti õigeks pidada ning näiteks linna ja maa kultuurilis-olustikuliste suhete jälgimisel on ta ka praegu omal kohal. See muide eeldab üksikteemade uurimist laiemal territooriumi ulatuses, milleks meil Eestis on head eeldused korrespondentide võrgu ja koolide abi näol.

Sellega ühenduses tuleb peatuda veel uurimise kompleksuse nõudel. Võrdlemisi üldiselt on peetud õigeks teatud tööstuse tööliskonna või asula elanikkonna uurimist tervikuna, kõigis tema eluavaldustes, ja võimalikult pikema ajavahemiku piirides. Kuigi seejuures vähemalt esimesed käsitlused paratamatult deskriptiivseiks jäävad, on neis ajalise ulatuvuse tõttu siiski võimalik edasi anda arengu dünaamikat. Nähtavasti aga tuleb väga tõsiselt kaaluda ka teist lähenemisviisi, nimelt üksikute küsimuste või küsimuskomplekside jälgimist laiemas mastaabis, kogu vabariigi piirides või veelgi laiemalt. Tegelikus uurimispraktikas ongi seda tehtud. Näiteks 1962. aasta kevadel Moskvast toimunud sessioonil esitas kompleksse uurimismetodi eestvõitleja V. Krupjanskaja meeldejäätava ettekande just piiratud teemal — töölisperekonna etnograafilise uurimise tulemustest. Ettekanne haaras mitmeid Vene NFSV tähtsamaid tööstuskeskusi ja temas toodi väga huvitavaid võrdlusjooni perekondliku olustiku iseärasustest eri tööstuspiirkondades. Sama huvitavat ainet pakuks kahtlemata näiteks ka tööliselamute ja -korterite arengu uurimine korraga mitmetes eri tööstuskeskustes. Seesugune uurimisviis peaks aitama mõnes osas kiiremini jõuda üldistavate kokkuvõtete ja järeldusteni kui ainult kitsaste paikkondade igakülgne monograafiline uurimine. See võimaldaks kiiresti fikseerida kohalikud iseärasused ja aitaks niimoodi kaasa ka igakülgsel monograafilisele uurimisele kuuluvate objektide õigeks valikuks. On selge, et alles viimane uurimisviis võimaldab täiekindlusega selgitada nende iseärasuste tekke tegurid.

Mis puutub materjali kogumisse, siis näib selle ulatuslikumaks arendamiseks olevat reserve, mille rakendamist oleks kasulik tõsiselt kaaluda. On tarvis ainult aktiivset ja asjatundlikku suunamist ja me leiaksime siin laialdase ühiskondliku toetuse komsomoli-aktiivi, kodu-uurijate ja pensionäride poolt. Kommunistlikule kasvatustööle meie tööliskollektiivides oleks hindamatuks abiks nende ühiskondlike organisatsioonide huvi suunamine vanade tööliste ja pensionäride mälestuste kogumisele töölise endistest töö- ja elutingimustest, nende võitlustest hariduse omandamise eest, kultuurilistest isetegevusest jne. Tuletame siinkohal meelde näit. vene revolutsionääri Vassili Gerassimovi mälestusi «Жизнь русского рабочего» (М., 1959), kus maalitakse eredaid pilte Kreenholmi Manufaktuuri tööliste elutingimustest XIX sajandi kolmandal veerandil. Mõnedes tööstusettevõtetes (näit. tehases «Eesti Kaabel») ongi juba tegutsemas oma kodu-utrimise ringid. Seda liikumist tuleb igati õhutada ja toetada. Oluliseks abiks oleks siin ülemaalse töölisolustikku iseloomustavate mälestuste kogumise võistluse korraldamine, olgu Kirjandusmuuseumi, Riikliku Etnograafiamuuseumi või mõne muu vastava asutuse või organi poolt. Võistluse materjalid saaksid tubliks aluseks meie algavale töölisolustiku uurimisele.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut*

Saabus toimetusse
7. I 1964

ОБ ОБЪЕКТЕ И МЕТОДИКЕ ЭТНОГРАФИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ РАБОЧЕГО И ГОРОДСКОГО БЫТА

А. Вийрес,

кандидат исторических наук

Резюме

Начиная с 1950-х годов этнографы Советского Союза и стран народной демократии, а также Западной Европы, все больше развивают новое направление — изучение рабочего и городского быта.

Поскольку речь идет о новом предмете этнографии, методология работы еще не достаточно разработана, даже границы изучения остаются в некоторых частях спорными. Наиболее туманным является вопрос о социальных границах исследования. В большинстве случаев в Советском Союзе этнографы ограничиваются в первую очередь изучением быта промышленных рабочих. Тем не менее, при диалектическом подходе к проблематике необходимо учитывать взаимосвязь всех общественных групп и надлежит рассматривать все население как данного города, так и рабочего поселка в целом. В интересах обзорности в каждом конкретном случае желательны, конечно, те или иные ограничения предмета изучения.

Кроме быта промышленных рабочих нужно исследовать и быт лесорубов, моряков, транспортных рабочих, строителей и т. д. Нуждается в научной разработке и проблема влияния городского мещанства на процесс складывания бытовых условий рабочего класса. Кроме отрицательных, это влияние, вероятно, имеет и некоторые положительные стороны, или, по крайней мере, содержит и «нейтральные» элементы.

При изучении рабочего класса в советской этнографии на первый план выдвигается семейный и общественный быт, изучаются жилищные условия, пища, одежда и др. «обычные» этнографические объекты. В Эстонии, при этом, большую трудность представляет неизученность традиционных семейных отношений и форм общественной жизни в крестьянской среде. Здесь необходимо параллельно вести работу как в городе, так и в деревне. Особого внимания требует общественная деятельность всякого рода добровольных обществ, возникших первоначально в городах, но широко распространенных в условиях капитализма и в деревне, где они быстро вытеснили старинные формы общественной жизни населения.

Производственный быт рабочих заслуживает внимания в той мере, в какой он влияет на жизнь и поведение рабочих вообще. Здесь особенно важно проследить влияние рабочего коллектива. В первую очередь ожидают своего толкования и обобщения в этнографическом исследовании опыты совместного движения за коммунистический труд.

Вводным этапом каждого конкретного этнографического исследования неизбежно должно быть выяснение формирования рабочего состава данной фабрики или населения города. Без этого корни многих особенностей в быту остались бы непонятными.

Вместе с объектом изучения изменяется и методика сбора материалов. Те методы, которые вырабатывались при изучении сравнительно стабильной традиционной крестья-

янской культуры, не вполне подходят в отношении нового объекта — быстро изменяющегося индустриального общества. Вероятно самым плодотворным окажется статистический метод с его различными анкетами, по возможности, на перфокартах. Наряду с этим большое значение имеют и прямой опрос отдельных информаторов и непосредственные наблюдения исследователя на месте. Чтобы ускорить накопление материала, желательно вовлечь в собирательскую работу широкий комсомольский актив, пенсионеров, местные краеведческие организации и т. д.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
7. I 1964

OBJEKT UND METHODIK DER ETHNOGRAPHISCHEN ERFORSCHUNG DES ARBEITER- UND STADTMILIEUS

A. Viires

Zusammenfassung

Seit der Mitte unseres Jahrhunderts wird in der Ethnographie sowohl der Sowjetunion als auch Westeuropas immer mehr eine neue Forschungsrichtung entwickelt, nämlich die Erforschung des Arbeiter- und Stadtmilieus. Soweit es sich um ein ganz neues Objekt der Ethnographie handelt, ist die Forschungsmethodik hier noch mangelhaft durchgearbeitet: selbst die Grenzen der Forschungsarbeit sind zum Teil unbestimmt. Besonders streitig ist die Frage der sozialen Grenzen der Arbeit. In der Sowjetunion befassen sich die Ethnographen vor allem mit den Industriearbeitern als der wichtigsten produzierenden Volksschicht. Die dialektische Einstellung zum Problem erfordert aber die Berücksichtigung der Wechselbeziehungen aller Gesellschaftsgruppen untereinander, indem z. B. die Einwohnerschaft einer Stadt oder einer Fabriksiedlung als ein Ganzes betrachtet wird. Der Übersichtlichkeit wegen kann wohl in jedem konkreten Fall diese oder jene Abgrenzung des Forschungsobjekts nötig werden.

Neben den Industriearbeitern verdienen auch die Holzfäller, Seeleute, Transportarbeiter, Bauarbeiter u. a. spezielle ethnographische Beachtung. Auch stellt der Einfluss des städtischen Kleinbürgertums auf die Entwicklung der Lebensformen der Arbeiterklasse ein Problem dar, das einer wissenschaftlichen Bearbeitung harret. Ausser den negativen Seiten hat dieser Einfluss wahrscheinlich auch einige positive oder wenigstens «neutrale» Seiten aufzuweisen.

Bei der Erforschung der Arbeiterklasse wird in der sowjetischen Ethnographie das Familien- und Gesellschaftsleben in den Vordergrund gestellt. Daneben werden auch Wohnungsverhältnisse, Nahrung, Kleidung u. a. «gewöhnliche» Objekte der Ethnographie untersucht. In Estland wird die Forschungsarbeit zur Zeit dadurch gehemmt, dass die traditionellen Formen der Familienverhältnisse und des Gesellschaftslebens unter den estnischen Bauern bisher sehr wenig erforscht sind. Notwendigerweise muss hier die Arbeit in Stadt und Dorf gewissermassen parallel vor sich gehen. Insbesondere muss die Tätigkeit verschiedener Gesellschaften und Vereine betrachtet werden, die ursprünglich zwar in den Städten entstanden sind, schon im Kapitalismus aber schnell auf dem Lande Fuss fassten, wo sie die althergebrachten Formen des gesellschaftlichen Lebens rasch verdrängten.

Das Arbeitsmilieu der Arbeiter verdient insofern die Aufmerksamkeit des Ethnographen, als es im allgemeinen ihre Lebensweise und ihr Benehmen beeinflusst. Ganz besonders ist die Einwirkung des Arbeiterkollektivs zu untersuchen. Vor allem müssen die Erfahrungen der Kollektive im Kampf um die kommunistische Gestaltung der Arbeit näher ausgelegt und verallgemeinert werden.

Die einführende Etappe jeder konkreten ethnographischen Forschungsarbeit besteht notwendigerweise in der Aufklärung dessen, wie sich die Arbeiterschaft einer gegebenen Fabrik oder die Einwohnerschaft einer Stadt bildete. Ohne das würden die Wurzeln vieler Eigentümlichkeiten der zu erforschenden Lebensformen unklar bleiben.

Im Zusammenhang mit der Änderung des Forschungsobjekts ändert sich auch die Methodik des Sammelns des Materials. Die Methoden, die bei der Erforschung der verhältnismässig stabilen traditionellen Bauernkultur ausgearbeitet wurden, sind für das neue Objekt — die sich schnell verwandelnde Industrialgesellschaft — nicht immer verwendbar. Vermutlich wird sich die statistische Methode mit ihren verschiedenen Enqueten (womöglich auf Lochkarten) als besonders fruchtbar erweisen. Daneben bewahren auch die unmittelbare Befragung einzelner Informatoren und die persönlichen Beobachtungen des Forschers an Ort und Stelle ihre Wichtigkeit. Zur Beschleunigung des Materialiensammelns wäre das Mitwirken des zahlreichen Komsomolaktivs, der Pensionäre, der örtlichen heimatkundlichen Organisationen usw. erforderlich.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 7. Jan. 1964